

PALEO- AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 1999

11

RuG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 2000, Groninger Instituut voor Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Omslag: Palsacomplex in het uiterste noordoosten van het Usa-bassin (Europees Rusland)
(foto: N. Karstkarel).

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen
mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-1298-X

PALEO-AKTUEEL

11

redactie
Mette Bierma
Jurjen M. Bos
Otto H. Harsema

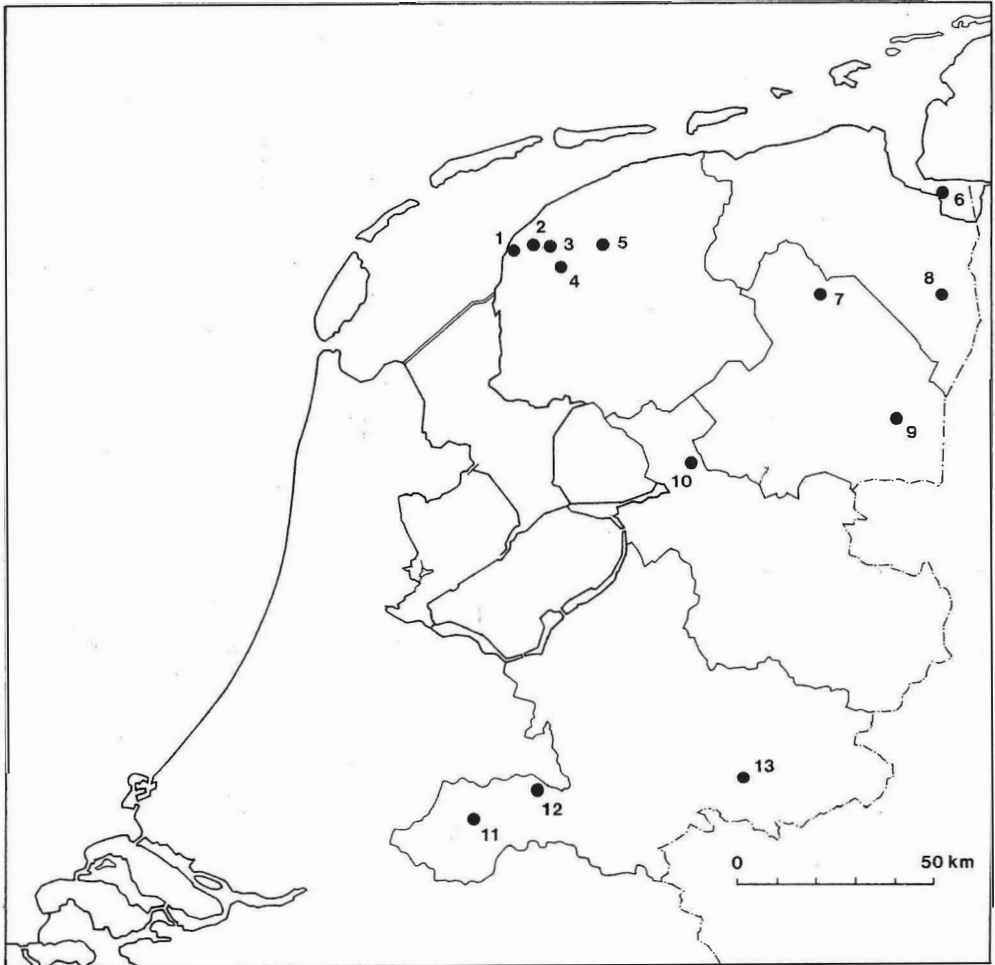
Groninger Instituut voor Archeologie

Groningen, 2000

In deze aflevering: Griekenland, Groenland, Italië, Nederland, Noorwegen + Spitsbergen, en Rusland.

In deze aflevering uit Nederland: 1. Wijnaldum; 2. Dongjum; 3. Peins; 4. Winsum; 5. Leeuwarden;
6. Punt van Reide; 7. Tynaarlo; 8. Wedde; 9. Emmen; 10. Wanneperveen; 11. Geldermalsen;
12. Lienden; 13. Doetinchem.

INHOUD

VOORWOORD	8
L. JOHANSEN, J.N. LANTING, R.C.G.M. LAUWERIER, M.J.L.Th. NIEKUS, D. STAPERT & I.-L.M. STUIJTS Een <i>Federmesser</i> -vindplaats bij Doetinchem (Gld.): natuurwetenschappelijk onderzoek	9
M.J.L.Th. NIEKUS, Y. LOFF & D. STAPERT Klingen van Rijckholt-vuursteen uit Overijssel en Gelderland	15
A.L. BRINDLEY Meer aardewerk uit D6A/Tinaarlo (Dr.)	19
M.J.M. DE WIT Graven op de Noordbargeres te Emmen (Dr.)	23
L. HACQUEBORD & J. DE KORTE Een biologisch-archeologische verkenning van de noordkust van Peary Land, Groenland	26
P.A.J. ATTEMA & J. WETERINGS Francavilla Marittima, het nederzettingsonderzoek in 1999	32
L. SIKKING Bewoning op en rond de Zuidoostpoort van Nieuw Halos (260-240 v.Chr.)	37
W. PRUMMEL Kokkels uit de baai van Sóurpi (Griekenland); indicatoren voor zeemilieu en bevolkingsdruk	43
O.H. HARSEMA Het gelijk van Picardt: ontwikkelingen in de gedachtenvorming over Celtic fields in Nederland, in het bijzonder bij Van Giffen	47
E. VAN JOOLEN & H. WOLDRING Emmertarwe (<i>farro</i>), tamme kastanje en de 'marcite' van Norcia in Italië	53
F. VEENMAN & H. WOLDRING Maquis in de Murge	59
G.J. DE ROLLER & W.J. KUIJPER Van zaad naar cocon	64
J.J. DE JONG De ROB veranderd en verandert	66

M.C. GALESTIN	
Augusteische munten uit een Friese terp: vroeg-Romeinse munten uit de opgraving Winsum-Bruggeburen (Fr.)	69
H.A. GROENENDIJK	
Een bronsdepot uit de eerste eeuw te Wedde (Gr.)	74
I.-L.M. STUIJTS & J.B. DE VOOGD	
Romeinen te Lienden (Gld.)	79
J. BAZELMANS & D.A. GERRETS	
Project Noordelijk Westergo (Fr.). De opgravingen van de terprestanten van Dongjum-Heringa (1998) en Peins-Oost (1999)	83
E. TAAYKE	
Had koning Clovis klei aan de voeten?	89
M.J.M. DE WIT	
Een nederzetting uit de 2e/3e eeuw langs de Frieslandweg te Emmen (Dr.)	94
H.A. GROENENDIJK, J. MOLEMA & C. TULP	
Middeleeuwse metaalvondsten uit Groningse wierden: een eerste aanzet	96
C. TULP & N. MEEKS	
Onderzoek naar de Wijnaldum-matrijs (Fr.)	99
A. UFKES	
Stadskernonderzoek aan de Eewal, Leeuwarden (Fr.)	103
H.J. MOLTMAKER	
Friese muntslag in het Groningse: de Reiderschans aan het einde van de 16e eeuw	107
L. HACQUEBORD, F. STEENHUISEN, H.J. WATERBOLK & W. PRUMMEL	
Archeologisch onderzoek rond de Bellsund, Spitsbergen	110
N. KARSTKAREL	
De invloed van permafrostdegradatie op infrastructuur in het Usa-bassin	116

VOORWOORD

Tien nummers van *Paleo-aktueel* zijn verschenen. Het elfde ligt voor u. De presentatie van het archeologisch onderzoek vanuit Groningen slaat aan: in korte artikelen wordt het lopende onderzoek verwoord en verbeeld. Uit de enthousiaste reacties blijkt dat de lezers de uitgave waarderen.

De afgelopen tien jaren is het archeologisch bestel sterk veranderd. De Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek behield weliswaar zijn naam, maar de opzet van de dienst en het takenpakket zijn niet meer dezelfde. Jan de Jong geeft in dit nummer een schets van de ROB-nieuwe stijl.

De drie noordelijke provincies hebben nu een archeoloog in dienst die de spil vormt van de archeologische activiteiten. Vroeger bestond een archeologische band tussen de provincies en de Rijksuniversiteit Groningen. De provinciaal archeoloog was voor de helft in dienst bij de provincie en voor de andere helft bij de RuG. Dat is nu definitief verleden tijd. Wel hebben de provincies met de RuG een gezamenlijk archeologisch depot ingericht in Nuis. In de komende jaren zal dit depot zich hopelijk een duidelijke plaats in het Noorden verwerven. De plamen liggen klaar. Wie neemt het initiatief tot uitwerking?

De provinciale musea in Noord-Nederland hebben vanouds een belangrijke taak in de presentatie van de archeologie. In de nieuwe opstelling van het Drents Museum is de archeologie nog duidelijk aanwezig, maar de plaats van de archeologie in de musea te Leeuwarden en Groningen is, in ieder geval voor een buitenstaander, volstrekt onduidelijk. Alom bestaat waardering voor de spraakmakende exposities van hedendaagse kunstuitingen, maar het is kennelijk de vraag of de archeologie daarmee in de toekomst nog wel door één deur kan. We hadden graag een visie vanuit de musea in dit nummer opgenomen, maar de tijd bleek nog niet rijp.

In *Paleo-aktueel* zijn ook artikelen opgenomen van medewerkers van Archaeological Research and Consultancy. Hoe zullen universitair onderzoek en commerciële archeologische activiteiten in een nieuw archeologisch bestel gestalte krijgen? De plannen die staatssecretaris Van der Ploeg heeft ingediend hebben in ieder geval voor de nodige opschudding gezorgd. Van Herwaarden – destijds ambtenaar bij CRM en WVC – formuleerde het altijd zo: Monumentenzorg en wetenschap binnen één Ministerie? Dat is slecht voor de archeologie.

In de oorspronkelijke opzet van *Paleo-aktueel* was het de bedoeling dat met name studenten en pas-afgestudeerden een bijdrage zouden publiceren. Enkelen komen in deze uitgave aan het woord. Studenten worden nadrukkelijk uitgenodigd om in de komende nummers van *Paleo-aktueel* een artikel te schrijven over hun afstudeeronderzoek.

Reinder Reinders

Adrie Ufkes

In het najaar van 1998 werd door Archeologische Research & Consultancy (ARC) archeologisch onderzoek verricht in de binnenstad van Leeuwarden.¹ De aanleiding voor de opgraving vormde het feit dat tussen de Eewal en de Speelmansstraat een terrein bouwrijp werd gemaakt ten behoeve van woningbouw, in opdracht van de Woningstichting Beter Wonen in Leeuwarden en Leeuwarderadeel (BWL). Omdat onder de nieuwbouw een fietsenkelder was gepland was grondverzet nodig. Daarom werd dit terrein voorafgaand aan de bouw archeologisch onderzocht. Het onderzoeksgebied bevindt zich tussen de Eewal, de Huygenstraat in het verlengde van de Minnemastraat, de Zuupsteeg en de Speelmansstraat (fig. 1). In de omgeving van de Eewal heeft vroeger de Ee gestroomd; de exacte loop is echter niet bekend. De noordelijker gelegen Speelmansstraat ligt beduidend hoger en in de Huygenstraat en Zuupsteeg, die de Eewal en de Speelmansstraat met elkaar verbinden is dit hoogteverschil zeer goed zichtbaar. Het onderzoeksgebied bevindt zich op een van de drie terpen waarop Leeuwarden is ontstaan, en wel de noordelijke terp van Nijehove (De Langen, 1992: p. 197) ook genaamd de Speelmansstraat (Van Zeist, 1988: p. 133).

Onderzoeksstrategie en werkwijze

Voordat het archeologisch onderzoek van start ging was het terrein geëgaliseerd en voorzien van een pakket scherp zand voor grondverbetering. Tijdens de opgraving werd hiervan hinder ondervonden vanwege het inspoelen en inlopen van dit zand. Ook waren al heipalen geplaatst op onregelmatige afstanden en soms zeer dicht bij elkaar. De heipalen bepaalden de vorm en grootte van het op te graven gebied. Ten behoeve van de egalisatie was reeds een fors pakket ontgraven met een dikte

van naar schatting anderhalve meter. Dit deel van het bodemarchief vertegenwoordigde ruim zes eeuwen bewoningsgeschiedenis en was dus helaas voor onderzoek verloren. Ook bevatte de bovenste 60 cm inmiddels geen enkele metaalvondst meer.

Omdat op de plaats van de geplande fietsenkelder het bodemarchief het meest zou worden verstoord, werd besloten om een rechthoekige, noord-zuid georiënteerde werkput aan te leggen van ca. 10 bij 15 m groot. In totaal werd een bijna drie meter dik pakket in acht vlakken onderzocht en gedocumenteerd. Vanwege slechte weersomstandigheden en waterverzadigde grond werden de vlakken in kleinere eenheden opgegraven zodat de sporen onmiddellijk getekend konden worden. Deze werkwijze had tot gevolg dat het totaaloverzicht van de sporen per vlak pas naderhand geduid kon worden.

Het is een algemeen bekend feit dat de bodem in de binnenstad van Leeuwarden erg instabiel is. Met verticale profielen moet daarom uiterst voorzichtig worden omgesprongen. De werkput werd daarom trapsgewijs verdiept, waardoor er in totaal drie sprongen in de verticale profielen zijn gemaakt. Een gevolg van deze werkwijze was dat de onderzochte vlakken behoorlijk kleiner werden naar onderen toe. De hoogste drie vlakken waren ca. 10 bij 15 m, het vierde, vijfde en zesde vlak waren ca. 4 bij 8 m en de onderste twee vlakken waren nog slechts 2,5 bij 3,5 m groot. De vlakken werden naar bevinding aangelegd, de laagdikte varieerde daarbij af en toe. De hoogte van het bovenste vlak was gemiddeld 2,50 +NAP, het onderste vlak bevond zich op 0,33 -NAP.

Resultaten

In het onderzochte gebied werden vijf verschillende bewoningsfasen onderscheiden die alle uit

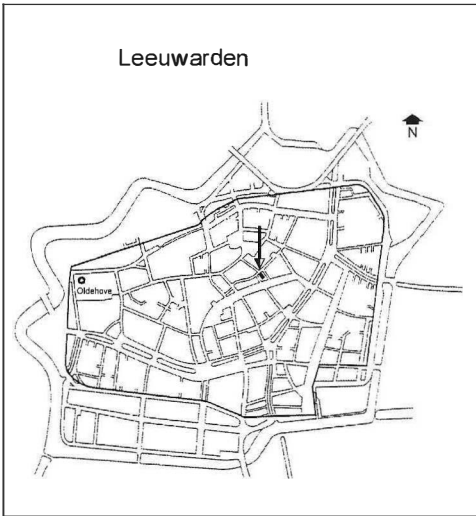

Fig. 1. Ligging van het onderzoeksgebied.

noord-zuid georiënteerde houten gebouwen bestonden. Bij de analyse van de houten structuren werd echter hinder ondervonden van het feit dat een deel van het bodemarchief al was vernield en een chronologisch kader dus ontbrak. Ook de ruimte en de tijd om de opgraving zorgvuldig en gedetailleerd uit te voeren lieten te wensen over, zoals vaker het geval is bij noodonderzoek. Daarom vertegenwoordigen deze fasen niet noodzakelijkerwijs vijf verschillende huizen, maar kan er sprake zijn van een of meerdere verbouwingen. Er kon worden vastgesteld dat de verschillende generaties huizen telkens op dezelfde plaats werden gebouwd en herbouwd, mogelijk met gebruikmaking van bestaande elementen. Gedurende de gehele periode hebben de bewoners te maken gehad met wateroverlast en waren ze genoodzaakt om huis en erf regelmatig op te hogen.

De oudst onderzochte bewoning had waarschijnlijk een agrarisch karakter. Een deel van de westwand van een gebouw kon worden gedocumenteerd. De wandconstructie bestond uit staanders met een tussenafstand van 2 m waartegen aan de buitenkant ca. 30 cm brede planken waren gemtimerd; aan de binnenzijde van de wand waren pluggen gestapeld, mogelijk als isolatie. Tijdens de bewoning werd meermalen opgehoogd met forse mestpakketten. Verschillende vloerniveaus

waren bestrooid met houtsnippers, waarschijnlijk om een betere drainage te verkrijgen. Het aantal vondsten dat verzameld kon worden was gering, en bestond voornamelijk uit kogelpotaardewerk. De aanvang van deze bewoningsfase heeft vermoedelijk aan het begin van de 11e eeuw plaatsgevonden.

De volgende fase onderscheidde zich door ophoging in de vorm van uit klei gestoken zoden in plaats van mest. De dikte van deze pakketten varieerde van 7 tot ruim 20 cm. Ook de wandconstructie was anders: er werd een soort spouwconstructie waargenomen. Deze bestond uit planken met een tussenruimte van 30 cm welke opgevuld was met organisch, mestig materiaal. Binnenshuis bevond zich een stookplaats in een rechthoekige bekisting en bekleed met meerdere lagen kogelpotscherven. Vlakbij deze stookplaats was een rechthoekige kuil gegraven waar de turfvoorraad werd bewaard. Behalve plaatselijk vervaardigde kogelpotten werden veel scherven van import aardewerk aangetroffen, vooral Pingsdorfaardewerk. Twee dendrodateringen² leverden een kapdatum voor het bouw hout op van respectievelijk 1046 AD en 1049 AD.

De derde fase van houtbouw had een minder zware wandconstructie van planken die tegen staande balken waren gezet. Ten opzichte van de overige fasen week de oriëntatie licht af. Aan de zuidzijde van het gebouw bevond zich een soort aanbouwseltje of 'schuurtje'. Ook nu werd veelvuldig opgehoogd met kleiplaggen. In deze fase heeft bronsbewerking plaatsgevonden, getuige de vondst van een bronsbaartje, een gietdruppel, een fragment van een smeltkroesje en vier bronzen objecten. Het eerste voorwerp was een afgeplat rond markgewicht van 206,1 gram en met puntcirkelindruckens versierd.³ Het tweede voorwerp betrof een spinsteentje met een gewicht van 19,9 gram. Voorts kwamen twee zwaardschedebeschermers tevoorschijn van een zeer overeenkomstig type (fig. 2). Deze zwaardschedebeschermers zouden ter plaatse door een bronsgieter geproduceerd kunnen zijn.

Van de vierde fase werd de fundering van een groot deel van de oost- en westwand en de zuidwand aangetroffen. De fundering bestond uit plankjes en latjes die regelmatig neer waren ge-

vleid over een oppervlak van 40 à 50 cm met tus-senaafstanden van 2 m en als basis dienden om staanders op te kunnen plaatsen. De zuidwand was vergeleken met de voorgaande fase 1 m in noordelijke richting verplaatst. Op bijna 2 m van af de achterwand lag in het midden tussen de west- en oostwand een haard. Als vloer van deze haard diende een secundair gebruikte maalsteen. Ten noorden van deze haard bevond zich een constructie of een concentratie artefacten waarvan de betekenis vooralsnog onduidelijk is. Het betrof een aanzienlijke hoeveelheid zorgvuldig aangepunte houten stokjes, die met de punt naar beneden in het loopvlak waren geprikt. De bovenkant van de stokjes was eertijds afgebroken en/of nadien weggerot. De stokjes waren rechthoekig op doorsnee, gemiddeld 1 cm breed en maximaal 6 cm lang. Er werden 95 stokjes geborgen, die voor het grootste deel uit eikenhout waren gemaakt, maar ook andere houtsoorten, met uitzondering

van berk waren gebruikt. Het bleek dat de stokjes in een soort van U-vorm van ca. 1,80 m in de vloer waren gestoken, waarbij het middendeel leeg was. De gehele configuratie bevond zich precies tussen de oost- en westwand, en uitgaande van de geschatte voorgevel zou deze zich zelfs exact in het midden van het huis bevinden. Het lijkt niet waarschijnlijk dat het geheel toebehoorde aan een constructief element in het huis. De auteur houdt zich aanbevolen voor suggesties betreffende de betekenis of functie van deze stokjes.

Van de jongste fase van houtbouw resteerde weinig door recente verstoringen in de vorm van kelders en moderne drainagesystemen. Slechts een deel van de fundering van de westwand kon worden gedocumenteerd. Deze bestond uit liggende groepjes plankjes en rondhout die als basis voor staanders fungeerden. Een zwaar eiken hakblok of aambeeld op het erf bleek te zijn gekapt ná het voorjaar van 1103 en vóór het voorjaar van

Fig. 2. De twee zwaarschedebescherms.

1104 AD. Het aardewerk bestond nog steeds uit kogelpot, Pingsdorf en een enkel fragment Paf-frath.

Conclusie

Op het onderzochte terrein tussen de Eewal en Speelmansstraat konden vijf verschillende fasen van houtbouw worden onderscheiden, daterend tussen het laatste deel van de 10e/begin van de 11e eeuw en het begin van de 12e eeuw AD. De oudst gedocumenteerde fase had waarschijnlijk een agrarisch karakter. De bewoners in de latere fasen hielden zich vermoedelijk bezig met handel en nijverheid, getuige de ophoging met kleiplagen, het verhoudingsgewijs grote aandeel scherven van importaardewerk en de aanwijzingen voor bronsbewerking in de middelste fase.

De oriëntatie van de bebouwing was in alle onderzochte bewoningsfasen noordnoordwest-zuid-zuidoost. Deze oriëntatie komt geheel overeen met de huidige bebouwing, gericht naar de Speelmansstraat. De op de Speelmansstraat gerichte oriëntatie impliceert dat deze straat veel ouder is dan eerder werd aangenomen (De Langen, 1992: p. 259) en benadrukt het belang van de Speelmansstraat in ieder geval vanaf het eind van de 10e of begin van de 11e eeuw. De nabijheid van de Ee als waterweg zal zeker een rol gespeeld hebben in de ontwikkeling van dit gebied. Gedurende de gehele bewoningsperiode die gedocumenteerd kon worden waren de bewoners genoodzaakt regelmatig op te hogen. Uit de profielen bleek dat deze ophoging een volstrekt horizontaal karakter had. In een periode van ruim 100 jaar werd ruim 3 m plaggen opgebracht. Het huidige reliëf dateert van na de bedijking van de Middellzee, toen ophoging niet langer structureel en wellicht ook georganiseerd gebeurde, maar veroorzaakt werd door plaatselijke dump van stadsafval.

Summary

This article deals with the results of an excavation that took place in the city centre of Leeuwarden (Friesland) in the autumn of 1998. As the site was being prepared for new constructions, the topsoil,

including late medieval and subrecent traces, had already been removed before the investigation started. Remains of medieval wooden structures were discovered. Five different phases were distinguished, not necessarily representing different buildings, but probably also alterations to an existing building. During the occupation the site was artificially raised by a considerable amount in order to avoid flooding. Dendro-samples dated the occupation between the late 10th/early 11th and the early 12th century AD.

Noten

1. Het onderzoek vond plaats tussen 28 oktober en 10 november 1998. Namens het ARC werkten mee: A. Ufkes, C.G. Koopstra en K.L.B. Bosma. De heren A.M. Draaisma en J. Haagsma verleenden namens het Argeologysk Wurkferbân Fryslân hun gewaardeerde medewerking.
2. De dendrodateringen zijn verricht door het Nederlands Centrum voor Dendrochronologie/Stichting RING, Amersfoort.
3. Determinatie M.A. Holtmans, Kantens.

Literatuur

- Langen, G.J. de, 1992. *Middeleeuws Friesland. De economische ontwikkeling van het gewest Oostergo in de vroege en volle Middeleeuwen*. Diss. Groningen.
- Ufkes, A., in druk. *Archeologisch onderzoek aan de Eewal te Leeuwarden* (= ARC-publicaties 27). Groningen.
- Zeist, W. van, 1988. Milieu, akkerbouw en handel van middeleeuws Leeuwarden. In: M. Bierna, A.T. Clason et al., *Terpen en wierden in het Fries-Groningse kustgebied*. Groningen, pp. 129-141.